# ศิลปศาสตร์:
# จากปัจจุบันย้อนสู่อดีตเพื่ออนาคต

เกษม เพ็ญภินันท์

**บทคัดย่อ**

ถ้าการศึกษาทางศิลปศาสตร์ถือว่าเป็นการศึกษาเพื่อพัฒนาศักยภาพทางปัญญาด้วยการประมวล การสังเคราะห์ และบูรณาการองค์ความรู้ต่างๆ จนก่อให้เกิดความเป็นอิสระทางความคิด ความสามารถในการวิพากษ์วิจารณ์ และการริเริ่มสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง สังคมและมวลมนุษยชาติ ดังนั้น บทความนี้เป็นความพยายามการสืบค้นประวัติ ความเป็นมา และพัฒนาการของการศึกษาทางศิลปศาสตร์ในอดีต โดยมุ่งเน้นที่เนื้อหาสาระ ฐานรากทางความคิด และการเปลี่ยนแปลงทางความหมายตามพลวัตรทางประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาตะวันตก เพื่อเข้าใจต่อการแปรสภาพของการศึกษาทางศิลปศาสตร์และจินตนาการต่ออนาคตของการศึกษาทางศิลปศาสตร์ ซึ่งมีเป้าหมายที่การบ่มเพาะ 'บุคคลที่มีการศึกษา' เพื่อให้สามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจและความหลากหลายทางวัฒนธรรม

**Abstract**

This article is an attempt to elaborate on the present state of liberal arts education through its history. It also points towards a makeover in the future. This procedure brings into play the current objective of liberal arts education which aims at culti-vating 'an educated person' – the person who is capable of ad-justing himself/herself in an environment of socio-economic change and cultural diversity.

## บทนำ

การศึกษาทางศิลปศาสตร์ถือว่าเป็นการศึกษาในอุดมคติ ทั้งนี้ก็เพราะว่ารูปแบบการศึกษาชนิดนี้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อนักศึกษาสามารถพัฒนาศักยภาพทางปัญญาด้วยการประมวล การสังเคราะห์ และบูรณาการองค์ความรู้ต่างๆ จนก่อให้เกิดความเป็นอิสระทางความคิด ความสามารถในการวิพากษ์วิจารณ์ และการริเริ่มสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง สังคมและมวลมนุษยชาติ แม้ว่าสิ่งเหล่านี้อาจจะไม่สามารถเกิดขึ้นจริงในช่วงระยะเวลาอันสั้น หรือในช่วงเวลาที่นักศึกษาได้เรียนรู้อยู่ในสถาบันการศึกษา แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าสิ่งนี้จะไม่สามารถทำให้เกิดขึ้นได้ วัตถุประสงค์หลักของการศึกษาทางศิลปศาสตร์คือการฝึกฝนสติปัญญาของผู้ศึกษาหาความรู้ในศาสตร์แขนงนี้ ฉะนั้นความสำเร็จของการศึกษาดังกล่าวมิได้ขึ้นอยู่กับการพัฒนาทักษะทางวิชาชีพ หรือความชำนาญการในด้านต่างๆ แต่เป็นการเบิกปัญญา การเปิดโลกทัศน์ และการขยายขอบฟ้าทางความคิดให้กว้างไกลด้วยวิสัยทัศน์ที่เข้าใจต่อพลวัตของกระแสโลก

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การศึกษาทางศิลปศาสตร์ถือว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์ เพื่อบ่มเพาะความเป็นมนุษย์ผ่านการใช้เหตุผล การไตร่ตรองด้วยวิจารณญาณ นอกจากนี้ กระบวนการเรียนรู้นี้ยังต้องปลูกฝังคุณค่าของความเป็นมนุษย์บนพื้นฐานทางจริยศาสตร์และสุนทรียศาสตร์ ด้วยเหตุนี้เองการศึกษาทางศิลปศาสตร์จึงถือว่าเป็นลักษณะทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง

ในปัจจุบันการศึกษาทางศิลปศาสตร์ยังคงยืนหยัดในหลักการพื้นฐานทางปรัชญาการศึกษาดังกล่าว และถือว่าเป็นรูปแบบทางการศึกษารูปแบบหนึ่งสำหรับการศึกษาในระดับอุดมศึกษา อย่างไรก็ตาม รูปแบบทางการศึกษาประเภทนี้ประสบกับอุปสรรคเป็นอย่างมากท่ามกลางพลวัตรและการ

เปลี่ยนแปลงของกระแสโลก และสภาวการณ์ทางสังคม ในขณะเดียวกัน เป้าหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษาในระดับอุดมศึกษาได้ขับเคลื่อนทิศทางจากการให้การศึกษากับการบ่มเพาะความเป็นบัณฑิตให้แก่นักศึกษา และการผลิตบุคลากรในสาขาวิชาชีพต่างๆ สู่สังคมกับภาคการผลิตมาสู่การสร้างองค์ความรู้แก่สังคม ด้วยความคิดที่ว่า 'สังคมแห่งความรู้' (knowledge society) หรือ 'สังคมแห่งข้อมูลข่าวสาร' (information society) คือ วิถีทางที่จะก่อให้เกิดนวัตกรรมในด้านต่างๆ รวมทั้งยังผลักดันสังคมไปสู่ความเจริญก้าวหน้า และคุณภาพของสมาชิกในสังคมจะเพิ่มมากขึ้นเมื่อการแสวงหาความรู้เกิดขึ้น ภายใต้สภาวการณ์เช่นนี้ บทบาทของสถาบันอุดมศึกษาต่างๆ จึงมุ่งเน้นการวิจัยและส่งเสริมการผลิตองค์ความรู้มากกว่าการพัฒนาศักยภาพทางปัญญาและการบ่มเพาะความเป็นบัณฑิตของนักศึกษา

ด้วยเหตุนี้ความพยายามสานต่อคุณค่าของการศึกษาทางศิลปศาสตร์จึงเป็นความจำเป็นต่อการพัฒนาและการบ่มเพาะคุณภาพของผู้ศึกษาให้มีศักยภาพ ความสามารถ และสติปัญญาตามหลักการและปรัชญาการศึกษาทางศิลปศาสตร์ ในขณะเดียวกันการสืบค้นประวัติ ความเป็นมาและพัฒนาการของการศึกษาทางศิลปศาสตร์ในอดีต โดยมุ่งเน้นที่เนื้อหาสาระฐานรากทางความคิด และการเปลี่ยนแปลงทางความหมายตามพลวัตทางประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาตะวันตก จะช่วยให้เราเข้าใจต่อการแปรสภาพของการศึกษาทางศิลปศาสตร์แต่ช่วงเวลาหรือยุคสมัยนั้น ผ่านจินตนาการต่ออนาคตของการศึกษาทางศิลปศาสตร์ เพื่อเตรียมบุคลากรที่มีการศึกษา มีความรู้ความสามารถ และมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ตลอดจนทำให้พวกเขาสามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงและทางด้านอาชีพต่อไปในอนาคตของผู้สำเร็จการศึกษาทางด้านนี้

## การศึกษาศิลปศาสตร์ในปัจจุบัน

แฮร์รี่ หลุยส์ (Harry Lewis) ได้ตั้งคำถามต่อการศึกษาทางศิลปศาสตร์จากบทเรียนของสหรัฐอเมริกาว่ามีอนาคตหรือไม่ไว้ในหนังสือ *Excellence without a Soul: Does Liberal Education Have a Future?* คำตอบที่ได้รับจากเขาก็คือ ไม่มี เพราะว่าอนาคตของการศึกษาทางศิลปศาสตร์ไม่ได้วางอยู่บนทิศทางของการศึกษาที่เคยเป็นด้วยการเน้นที่การพัฒนาสติปัญญาความรู้ของผู้เรียน เพื่อให้คิดได้และคิดเป็น เขาแสดงทรรศนะต่อไปด้วยว่าการศึกษาทางศิลปศาสตร์จะมีอนาคต ก็ต่อเมื่อกระบวนการเรียนรู้สามารถบ่มเพาะคุณภาพของนักศึกษา โดยมิได้จำกัดเป้าหมายในระยะสั้น เช่น การตอบสนองต่ออาชีพการงานของนักศึกษา เป็นต้น แต่ต้องเล็งเห็นคุณค่าของการศึกษาที่อยู่ในตัวบัณฑิตในระยะยาวที่บรรดาบัณฑิตเหล่านั้นจะมีบทบาทต่อสังคมโดยรวม ตลอดจนการสร้างเสริมวัฒนธรรมการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นจนเป็นอุปนิสัยแก่นักศึกษา

หลุยส์ได้เสนอปัญหาความไร้อนาคตของการศึกษาศิลปศาสตร์นั้นเกิดจากทิศทางของการศึกษาศิลปศาสตร์ที่เป็นอยู่กลับสอดรับกับทิศทางของระบบการศึกษาในระดับอุดมศึกษาโดยรวมที่ประสิทธิภาพของมหาวิทยาลัยคือการค้นคว้าหาความรู้ของบรรดาคณาจารย์ ผลงานการวิจัย การเรียกขอความสนับสนุนด้านงบประมาณ การผลิตผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน และจำนวนบัณฑิตที่สำเร็จการศึกษาในแต่ละปีเป็นหลัก

นอกจากนี้เขายังวิพากษ์ปัญหาที่ซ่อนเร้นอยู่ในการศึกษาในระดับอุดมศึกษาการศึกษาที่เป็นอยู่อีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาวะคะแนนเฟ้อ (grade inflation) สำนึกต่อสาธารณะของนักศึกษาที่มีสังคม และช่องว่างกับระยะห่างระหว่างอาจารย์และนักศึกษาด้วยการถ่ายทอดประสบการณ์ของตนเองในฐานะที่เป็นทั้งอาจารย์และผู้บริหารมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (Harvard University) ตลอดช่วงระยะเวลากว่า 30 ปี สำหรับเขาแล้ว การ

ศึกษาทางศิลปศาสตร์จะมีอนาคตก็ต่อเมื่อกระบวนการเรียนรู้ในขั้นพื้นฐานสามารถช่วยให้นักศึกษานำเอาสติปัญญา ความรู้ความสามารถ และศักยภาพของตนเองออกมาให้ได้ ถึงแม้ว่าในความเป็นจริงจะพบว่าทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาประเภทนี้ล้วนมีความคำนึงถึงเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันออกไป หลุยส์หยิบยกประเด็นดังกล่าวไว้ดังนี้

บรรดาอาจารย์มองว่าการศึกษาทางศิลปศาสตร์เป็นการปลูกฝังคุณลักษณะเฉพาะในทางวิชาการสำหรับบุคคลต้องการที่จะเป็นอาจารย์ต่อไปในอนาคต ในขณะที่ผู้ปกครองส่วนใหญ่เห็นว่าการศึกษาทางศิลปศาสตร์เป็นหนทางที่สดใสสำหรับอนาคตในโลกของการเงิน การแพทย์หรือด้านกฎหมาย และมีนักศึกษา ผู้ปกครองหรืออาจารย์ส่วนน้อยเท่านั้นที่มองว่าการศึกษาทางศิลปศาสตร์ยังเป็นอะไรที่เหมือนเดิมอยู่ กล่าวคือ เป็นช่วงเวลาที่ผู้เยาว์สามารถมีอิสระจากความเชื่อพื้นฐานและอคติที่พวกเขาก่อขึ้นมา ด้วยความคิดที่พวกเขาได้สานเส้นทางชีวิตด้วยตนเอง (Lewis, 2007: 9-10)

ทรรศนะนี้บ่งบอกให้เห็นว่าความเข้าใจต่อการศึกษาทางศิลปศาสตร์ที่หลากหลายนั้นมิได้เป็นอุปสรรคใดๆ ต่ออนาคตของการศึกษาประเภทนี้เลย ในทางตรงข้าม มันเป็นเรื่องน่ายินดีเสียอีกที่ทุกฝ่ายแลเห็นคุณค่าของการศึกษาทางศิลปศาสตร์ว่ายังมีคุณูปการต่ออนาคตของนักศึกษาและสังคม หลุยส์กล่าวถึงการสืบสานการศึกษาทางศิลปศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด คือ การสอนนักศึกษาให้เรียนรู้สิ่งต่างๆ ด้วย “การช่วยให้เข้าใจต่อความสลับซับซ้อนของสภาพสังคม, . . ., [และช่วย] ให้คำนึงถึงความยุ่งยากในการมีชีวิตที่ได้รับการตรวจสอบ” (Lewis, 2007: 255) ยิ่งกว่านั้นเขายังแสดงความคิดเห็นต่อไปอีกว่า การสืบสานการศึกษาทางศิลปศาสตร์จะเกิดขึ้นได้ย่อมไม่ใช่การสอนให้นักศึกษามีความรู้มากขึ้นหรือมีทักษะความสามารถในการประกอบวิชาชีพ แต่ต้องนำความฉลาดของพวกเขาออกมา

เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตอย่างรู้เท่าทันพลวัตและความเป็นไปของสังคมที่พวกเขาอาศัยอยู่ หลุยส์ยกตัวอย่างประสบการณ์ของเขาในฐานะที่เคยเป็นผู้บริหารการศึกษา เพื่อแสดงให้เห็นว่าการศึกษาทางศิลปศาสตร์ต้องคำนึงถึงอนาคตของนักศึกษาเป็นหลัก เขากล่าวไว้ในบทส่งท้ายของ *Excellence without a Soul: Does Liberal Education Have a Future?* ว่า

> การศึกษาทางศิลปศาสตร์ในความหมายที่ฮาร์วาร์ดใช้อยู่อย่างง่ายๆ นั้น ก็คือ การศึกษาที่ไม่ได้มุ่งหมายให้นักศึกษาจบไปแล้วสามารถทำงานได้ทันที การศึกษาในระดับอุดมศึกษาไม่ควรจะเน้นความรู้ใดที่เฉพาะเจาะจงลงไปหรือเน้นความชำนาญเฉพาะด้านจนเกินไป รวมทั้งไม่ควรที่จะบรรจุหลักสูตรที่เป็นประโยชน์ในโลกธุรกิจ . . . การศึกษาที่เน้นด้านใดด้านหนึ่งอย่างเฉพาะเจาะจงลงไปเป็นเรื่องที่ไร้รสนิยม [การศึกษาเฉพาะด้าน] น่าจะเป็นสิ่งที่ศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษามากกว่า นักศึกษาในระดับปริญญาตรีน่าจะทำได้ดี ในการเรียนรู้อะไรอย่างกว้างๆ นอกจากนี้ไม่ควรหักโหมต่อสิ่งที่พวกเขาต้องเรียนรู้จนมากเกินไป มิฉะนั้นจะต่อต้านทันที (Lewis, 2007: 253-4)

แน่นอนว่าสหรัฐอเมริกาถือว่าเป็นถิ่นกำเนิดการศึกษาทางศิลปศาสตร์และยังคงได้รับความนิยมเป็นอย่างมากสำหรับนักศึกษาที่ต้องการแสวงหาการเรียนรู้ที่ดีจากคณาจารย์ที่อุทิศตนให้แก่การเรียนการสอน กระนั้นก็ตาม การศึกษาทางศิลปศาสตร์ก็ได้รับคำวิพากษ์วิจารณ์เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณประโยชน์อันเล็กน้อยสำหรับการประกอบวิชาชีพในขณะที่ค่าเล่าเรียนและต้นทุนทางการศึกษาสูง และความไม่สอดคล้องกับทิศทางของมหาวิทยาลัยที่หันเหไปสู่การเป็นมหาวิทยาลัยแห่งการวิจัยเป็นต้น โดยแท้จริงแล้ว ข้อวิจารณ์เหล่านี้กลับไม่ได้เป็นสิ่งที่ทำให้การศึกษาทางศิลปศาสตร์ด้อยคุณค่าลงเลย ในทางกลับกัน ข้อวิจารณ์ดังกล่าว

ได้ทำให้นักการศึกษาจำนวนหนึ่งหันกลับมาพิจารณาสถานะของการศึกษาทางศิลปศาสตร์ที่สอดรับกับความเป็นจริงมากขึ้น ทั้งการแปรสภาพเนื้อหาหลักสูตร และการเรียนการสอนที่สัมพันธ์กับพลวัตการเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกกับสังคมมากขึ้น รวมทั้งยังธำรงรักษาเป้าหมายของการศึกษาทางศิลปศาสตร์ตามแนวคิดและปรัชญาพื้นฐานดังที่เป็นมาจากอดีต

## จากกรีกถึงโรมันและกว่าจะมาเป็นศิลปศาสตร์ในปัจจุบัน

บางทีการศึกษาด้านศิลปศาสตร์มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาและความเก่าแก่ควบคู่กับอารยธรรมตะวันตก ทั้งนี้เนื่องจากกระบวนการบ่มเพาะความเป็นมนุษย์เกิดขึ้นเมื่อมนุษย์เริ่มต้นทำความเข้าใจต่อธรรมชาติที่อยู่รอบตัวพวกเขา เพื่อทำความเข้าใจต่อสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และปรับตัวในการดำเนินชีวิตได้ จนนำไปสู่การประมวลออกมาเป็นองค์ความรู้และแขนงวิชาต่อมา ฉะนั้น เราอาจจะกล่าวได้ว่าการศึกษาธรรมชาติคือรากฐานอันสำคัญที่มนุษย์เริ่มต้นสั่งสมบ่มเพาะความรู้ กระบวนการพัฒนาทางความคิด และสติปัญญา ต่อมาขั้นตอนดังกล่าวทำให้มนุษย์ค้นพบปรัชญาและระบบคิดด้วยเหตุผล

ขั้นตอนและกระบวนการเหล่านี้ส่งผลให้กรีกให้ความสำคัญต่อการศึกษา เนื่องจากการศึกษาคือหนทางสำหรับการบ่มเพาะความเป็นมนุษย์ควบคู่ไปกับการเป็นอิสรชนในนครรัฐ ดังนั้นคำว่า 'Paideia' ในภาษากรีกโบราณ จึงหมายถึง 'การศึกษาทั่วไปสำหรับอิสรชน' ซึ่งถือว่าเป็นกิจกรรมพื้นฐานของความเป็นพลเมืองและบ่งบอกถึงความเป็นมนุษย์ รวมทั้งยังเป็นแบบแผนสำหรับการพัฒนาศักยภาพของเด็กให้เติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพต่อไป ด้วยการเรียนรู้ในแขนงวิชาต่าง ๆ ต่อไปนี้ คือ ยิมนาสติกหรือพลศึกษา ดนตรี ไวยากรณ์ เลขคณิต เรขาคณิต ดาราศาสตร์ และปรัชญา

ยิ่งกว่านั้น สาระสำคัญของการศึกษา หรือ 'Paideia' ยังปรากฏในหนังสือ *The Republic* ของเพลโต (Plato) คือกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้ได้ผู้ปกครองที่ดีหรือราชาปราชญ์ (philosophical king) แม้ว่าเป้าหมายของหนังสือ *The Republic* คือการตอบปัญหาเรื่องความยุติธรรมและผู้ปกครองที่ดี แต่กระบวนการที่จะได้ผู้ปกครองที่ดีนั้นก็ต้องอาศัยการศึกษา เพราะว่าการศึกษาคือกระบวนการเรียนรู้เพื่อบ่มเพาะความคิดของมนุษย์ ในขณะที่มรรควิธีทางปรัชญา ซึ่งก็คือวิธีการสอนของโสเครตีส ได้กลายเป็นแนวทางของกระบวนพัฒนาสติปัญญาของการศึกษาศิลปศาสตร์

ในหนังสือ *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education* มาร์ธ่า นุสส์บอม (Martha Nussbaum) กล่าวว่ากระบวนการเรียนรู้ทางศิลปศาสตร์นั้นสอดคล้องกับวิธีการเรียนการสอนของโสเครตีส เนื่องจากการเรียนรู้ด้วยวิธีการนี้มีเป้าหมายหลักคือการนำเอาสติปัญญาของผู้เรียนออกมาเพื่อเป็นแนวทางในการตรวจสอบความคิดความเชื่อดั้งเดิมของตน ในขณะเดียวกันก็ยังก่อให้เกิดความคิดอันเสรีอย่างมีเหตุผลเป็นหลัก นุสส์บอมยังชี้ให้เราเข้าใจต่อไปว่า

> การศึกษาทางศิลปศาสตร์ในมหาวิทยาลัยต่างๆ ของเรา คือ, และควรจะเป็น, การเรียนรู้แบบโสเครตีส ซึ่งก่อให้เกิดความเป็นอิสระทางความคิด และสร้างชุมชนที่สามารถใช้เหตุผลที่ดีในการแก้ไขปัญหา (Nussbaum, 1997: 19)

นุสส์บอมสนับสนุนทรรศนะของเขาด้วยการหยิบยกการเรียนการสอนทางปรัชญาในมหาวิทยาลัยทางด้านศิลปศาสตร์ที่มีชื่อเสียงในสหรัฐอเมริกาเป็นตัวอย่าง เช่น St. Lawrence University Williams College เป็นต้น ในตัวอย่างต่างๆ ชี้ให้เห็นถึงสัมพันธภาพระหว่างผู้เรียนและผู้สอน ระหว่างผู้เรียนกับตัวบทที่ศึกษา และการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียน ผู้สอน และตัวบทในห้องเรียน ที่กระบวนการเรียนการสอนทำให้ผู้เรียนขบคิดและนำ

เอาสติปัญญาของตนออกมาในข้อถกจากตัวบทที่ศึกษา จนในที่สุดผู้เรียนที่ร่วมถกเถียงและสนทนาในประเด็นต่าง ๆ กับผู้สอน สามารถพัฒนาความคิดโดยอาศัยความรู้ในสิ่งที่เรียนเป็นสื่อและสาระสำหรับการนำเอาสติปัญญาของตนออกมา

นอกจากนี้นุสส์บอมยังได้กล่าวถึงรากฐานการศึกษาศิลปศาสตร์ในปัจจุบันว่า มีรากฐานที่สำคัญมาจากโรมัน โดยเฉพาะเซเนกา (Seneca) พยายามทำให้การศึกษาศิลปศาสตร์มีลักษณะการวิพากษ์และบรรจุเนื้อหาทางศีลธรรม เพื่อให้ผู้เรียนสามารถแยกแยะสิ่งที่ดี/เลว ถูก/ผิด ได้ เพราะว่าคุณค่าดังกล่าวนอกจากจะเป็นการตรวจสอบสิ่งที่ตนเองเข้าใจหรือเชื่อมั่นอยู่แล้ว คุณค่าเหล่านี้ยังจะทำให้ผู้อื่นยอมรับนับถืออีกด้วย ความสำเร็จของเซเนกาต่อการพัฒนารากฐานการศึกษาศิลปศาสตร์ คือการสร้างอุดมคติของการศึกษาสำหรับอิสรชนที่แสดงออกถึงศักยภาพและความสามารถในการเรียนรู้ของทุกคนอย่างเสรี แต่ขนบของการศึกษาศิลปศาสตร์ยังคงเป็นกิจกรรมของชนชั้นสูงของสังคมโรมันในช่วงเวลานั้น โดยแท้จริงแล้วชาวโรมันเป็นผู้ที่สร้างการศึกษาทางศิลปศาสตร์ขึ้นมา เพื่อให้เป็นการศึกษาของอิสรชน ความเป็นอิสรชนในที่นี้เกิดจากชาติกำเนิดที่เกิดมาอย่างมีอิสระและมีเสรีภาพ (liberli) ด้วยเหตุนี้พวกเขาจึงมีเวลาว่าง และรู้จักใช้เวลาว่างเหล่านั้นเพื่อบ่มเพาะคุณลักษณะของความเป็นชนชั้นสูง (the noble) ของตนเองด้วยกิจกรรมอันประเทืองปัญญา ด้วยการฝึกฝนความคิดโดยมีตำราหรืองานเขียนประเภทปรัชญา ศาสนา วรรณกรรม วิทยาศาสตร์ ธรรมศาสตร์ คณิตศาสตร์ เรขาคณิต เป็นต้น กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การศึกษาศิลปศาสตร์สำหรับชาวโรมัน คือกระบวนการเรียนรู้สรรพวิชาและประมวลออกมาเป็นวิถีที่ช่วยให้เข้าใจต่อโลกและวิถีชีวิตที่เป็นอยู่ โดยการปลูกฝังคุณค่าอันดีงามต่าง ๆ เกี่ยวกับความเป็นมนุษย์ของตนเอง ด้วยเหตุนี้เองการศึกษาศิลปศาสตร์ในยุคโรมัน และสืบทอดถึงยุคกลาง ยุคฟื้นฟู

ศิลปวิทยาการ (The Renaissance) จนถึงช่วงต้นยุคสมัยใหม่ (Modernity) จึงเป็นรูปแบบการศึกษาที่มุ่งศึกษาตัวบทชิ้นสำคัญในแขนงวิชาต่าง ๆ ของนักคิดกรีกโบราณ เพื่อพัฒนาความคิดเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม ก่อนที่ผู้เรียนจะศึกษาแขนงวิชาต่าง ๆ ทางศิลปศาสตร์ วิชาความรู้พื้นฐานที่สุดในช่วงเวลานั้นก็คือคณิตศาสตร์ เพราะว่าคณิตศาสตร์เป็นทั้งรากฐานและเป็นส่วนหนึ่งในองค์ความรู้ทางศิลปศาสตร์ซึ่งจำแนกออกเป็น 2 แขนงและ 7 วิชา แขนงแรกคือ Trivium โดยแบ่งออกเป็น 3 วิชาคือ ไวยากรณ์ (grammar) วาทศิลป์ (rhetoric) และตรรกวิทยา (logics) ส่วนแขนงต่อมาคือ Quadrivium ซึ่งประกอบไปด้วยวิชาทั้งสี่ต่อไปนี้ คือ เรขาคณิต (geometry) พีชคณิต (arithmetic) ดนตรี (music) และดาราศาสตร์ (astronomy) องค์ความรู้ดังกล่าวนอกจากจะมุ่งเน้นการศึกษาเพื่อปลดปล่อยความคิดออกจากการครอบงำทางความเชื่อและเทววิทยาทางศาสนาแล้ว องค์ความรู้เหล่านี้ยังเป็นที่มาหรือรากฐานของความคิดของยุคสมัยใหม่ที่ความรู้ทางวิทยา-ศาสตร์ธรรมชาติกลายเป็นรากฐานทางความคิดหลักในคริสต์ศตวรรษที่ 17 จนถึงปัจจุบันอีกด้วย (โปรดดู Parker, 1890: 417-61 ประกอบ)

ในบทความ "What Is Liberal Education?" ลีโอ สเตร้าสส์ (Leo Strauss) ได้กล่าวถึงการศึกษาศิลปศาสตร์ว่าเป็นวัฒนธรรมการศึกษาที่มีเป้าหมายเพื่อการบ่มเพาะความเป็นมนุษย์ แม้ว่าการศึกษาศิลปศาสตร์จะเป็นรูปแบบการเรียนรู้ภายใต้อารยธรรมตะวันตกก็ตาม แต่นั่นก็มิได้หมายความว่าสังคมอื่นจะศึกษาไม่ได้ สเตร้าสส์ยังกล่าวต่อไปด้วยว่า การศึกษาศิลปศาสตร์เป็นการศึกษาตัวบททางมนุษยศาสตร์อย่างเคร่งครัดและพิถีพิถัน เพื่อจุดประกายทางความคิด เพราะว่าการศึกษาตัวบทดังกล่าวนอกจากจะเป็นงานเขียนชั้นเลิศทางด้านต่าง ๆ เช่น ปรัชญา วรรณคดี และประวัติศาสตร์ เป็นต้นแล้ว กระบวนการเรียนรู้ยังทำให้ผู้เรียนสามารถนำเอาศักยภาพทางปัญญาออกมาได้

ทรรศนะทางปรัชญาที่อ้างอิงมานี้ล้วนชี้ให้เห็นถึงลักษณะร่วมของปรัชญาและความคิดเกี่ยวกับการศึกษาศิลปศาสตร์คือ การศึกษาเพื่อบ่มเพาะและฝึกฝนสติปัญญา, ความเป็นอิสระทางความคิด, การสั่งสมฐานความรู้, การสร้างวัฒนธรรมการอ่าน และการพินิจพิเคราะห์ตัวบทหรืองานเขียนชั้นเลิศอันหลากหลาย นับตั้งแต่ปรัชญา วรรณกรรม ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ธรรมชาติแขนงต่างๆ คณิตศาสตร์ เป็นต้น ทรรศนะดังกล่าวยังได้รับการสานต่อจากบรรดานักการศึกษาหลายคนในคริสต์ศตวรรษที่ 19 และ 20 รวมทั้งนักการศึกษาร่วมสมัยที่ทำให้ลักษณะร่วมของการศึกษาศิลปศาสตร์ดังกล่าวกลายเป็นกระบวนเรียนรู้ในระดับอุดมศึกษาด้วยการสร้างสถาบันการศึกษาหลักสูตร แผนการศึกษาอย่างเป็นรูปธรรม แม้ว่าพวกเขาเน้นย้ำเนื้อหาสาระตามหลักปรัชญาและความคิดคนละประเด็นก็ตาม

ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 จอห์น เฮนรี่ นิวแมน (John Henry Newman) นำเสนอบทบาทของมหาวิทยาลัยให้เป็นสถาบันการศึกษาที่บ่มเพาะสติปัญญาของผู้เรียน ด้วยกระบวนการเรียนรู้ทางศิลปศาสตร์ กล่าวคือ การศึกษาศิลปศาสตร์สามารถทำให้ผู้เรียนเกิดความคิดเชิงวิเคราะห์และวิพากษ์ได้ ด้วยการวางรากฐานทางความรู้อย่างกว้างและเข้าใจอย่างลึกซึ้ง สำหรับนิวแมนแล้ว การสร้างวินัยทางความคิดถือว่าเป็นหัวใจของการศึกษาศิลปศาสตร์ ด้วยเหตุนี้เอง เขาจึงได้วางเป้าหมายของการศึกษาศิลปศาสตร์ว่าเป็น “กระบวนการฝึกฝนสติปัญญา” ที่มีเป้าประสงค์เพื่อก่อให้เกิด “ความเป็นเลิศทางปัญญา” (Newman, 1996: 107-10)

นอกจากนี้ทรรศนะของนิวแมนยังถือว่าเป็นแกนกลางของการเรียนรู้ของคริสต์ศตวรรษที่ 19 ที่มุ่งเน้นเรื่องการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทางความคิด โดยเน้นกระบวนการเรียนรู้เพื่อบ่มเพาะสติปัญญาเป็นหลัก ในขณะที่การศึกษาศิลปศาสตร์ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ได้ให้ความสำคัญแก่เรื่องการ

ขยายการเรียนรู้สู่การสร้างรากฐานทางความรู้เชิงสารานุกรม (encyclopedic knowledge) ด้วยเหตุนี้เองการขยายการศึกษาจึงมุ่งเน้นกระบวนการให้การศึกษาแก่ทุกคนทั้งที่อยู่ในและนอกสถาบันการศึกษา เพราะเชื่อว่าการศึกษาคือโอกาสในการพัฒนาสังคมให้ดีขึ้น โดยมีเป้าหมายของการศึกษาศิลปศาสตร์เป็นรากฐานที่สำคัญ ฉะนั้นนักการศึกษาของสหรัฐอเมริกาคนสำคัญ คือ มอร์ติเมอร์ แอดเลอร์ (Mortimer Adler) จึงได้ขยายแนวทางของการศึกษาศิลปศาสตร์จากเดิมให้กว้างขวางขึ้น ด้วยโครงการจัดทำสารานุกรม *Encyclopedia Britannica* และโครงการคัดสรรหนังสือเล่มสำคัญๆ คือ *Great Books of the Western World* เพื่อวางแนวทางให้การเรียนรู้อยู่คู่ชีวิตของผู้คนในสังคม

สำหรับแอดเลอร์แล้ว การศึกษาคือการสร้างความเป็นมนุษย์ ซึ่งมิอาจจำกัดอยู่แค่กิจกรรมในสถาบันการศึกษาเท่านั้น ในหนังสือ *The Paideia Proposal* เขาเล็งเห็นว่า คุณค่าดั้งเดิมของการศึกษาศิลปศาสตร์จะทำให้สติปัญญาได้รับการพัฒนา สิ่งนี้จะต้องมีผลต่อเนื่องถึงการเตรียมตัวผู้เรียนสำหรับการทำงานในวิชาชีพต่างๆ และการเป็นพลเมืองที่ดีของสังคมต่อไป กล่าวคือ แอดเลอร์ให้ความสำคัญต่อการศึกษาศิลปศาสตร์ว่าเป็นรากฐานที่สำคัญในการบ่มเพาะคุณค่าทางจริยธรรมแก่ผู้เรียนเพื่อให้พวกเขามีมโนธรรมสำนึกที่นำไปสู่การวางตัวที่อันควรในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในแต่ละประชาคม "นัยยะทางศีลธรรมจะพัฒนาขึ้นภายใต้ระเบียบวินัย และตัวอย่างต่างๆ ที่บ่งชี้ให้เห็นถึงพฤติกรรมที่พึงปรารถนา . . . โดยได้รับการสนับสนุนจากมาตรวัดต่างๆ ที่จะตรวจสอบหรือกีดกันไม่ให้เกิดการกระทำที่ไม่เหมาะสม" (Adler, 1982: 56) ในขณะที่กระบวนการเตรียมตัวให้ผู้เรียนสามาถนำไปประกอบอาชีพต่างๆ นั้นเขาไม่ได้หมายถึงทักษะความสามารถทางวิชาชีพ แต่หมายถึงศักยภาพทางสติปัญญาที่จะนำมาประยุกต์ใช้ในการประกอบอาชีพต่างๆ อย่าง

สร้างสรรค์และมีประสิทธิภาพมากขึ้น ในขณะเดียวกันการเรียนรู้ในช่วงเวลาดังกล่าวสามารถกระทำได้อย่างต่อเนื่องผ่านสารานุกรมทางความรู้ที่ทุกคนสามารถขวนขวายได้ด้วยตนเอง

ยิ่งกว่านั้นแอดเลอร์ยังให้ความสำคัญต่อความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษาและความคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตย การเรียนรู้ที่แท้จริงเป็นกระบวนการทั้งชีวิตที่ทุกคนย่อมได้รับโอกาส และมีความเสมอภาคต่อกัน ดังนั้นการศึกษาเพื่อทุกคนที่การเรียนรู้ทางศิลปศาสตร์จะเข้ามามีบทบาทในการกำหนดแนวทางสำหรับ "การสร้างอุปนิสัยของการเรียนรู้และจัดหาวิธีการสำหรับการเรียนอย่างต่อเนื่องหลังจากสำเร็จการศึกษาจากสถาบันการศึกษาแล้ว" (Adler, 1982: 10)

ในปัจจุบันพลวัตของสังคมและกระแสโลกได้เปลี่ยนไปจากเดิมมาก ในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา ความเป็นอยู่ของผู้คนในคริสต์ศตวรรษที่ 21 นอกจากจะแตกต่างไปจากเดิมค่อนข้างมากแล้ว การดำเนินชีวิตยังเต็มไปด้วยความผันผวนของกระแสโลกและวิกฤตการณ์ต่างๆ จากปัญหาสิ่งแวดล้อมจนถึงวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ สิ่งเหล่านี้ทำให้ทุกคนต้องเรียนรู้ที่จะทำความเข้าใจ ปรับตัว และกำหนดแนวทางในการดำเนินชีวิต ด้วยเหตุนี้การศึกษาศิลปศาสตร์จึงเป็นทางเลือกที่สำคัญสำหรับการเตรียมความพร้อมกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น รวมทั้งการพัฒนาคุณภาพคนและสังคมในอนาคตอีกด้วย

คาร์ล บีไรเตอร์ (Carl Bereiter) นักการศึกษาทางศิลปศาสตร์ ได้ตั้งคำถามสำคัญต่อบุคคลที่ได้รับการศึกษาศิลปศาสตร์ในคริสต์ศตวรรษที่ 21 จะเป็นเช่นใด คำถามดังกล่าวนอกจากจะทำให้เราต้องพิจารณาถึงทิศทางของการศึกษาทางด้านศิลปศาสตร์ เรายังต้องมาทบทวนเรื่องการเตรียมพร้อมกับความผันผวนในการดำเนินชีวิตอีกด้วย บีไรเตอร์ได้นำเสนอความเห็นเกี่ยวกับทิศทางการศึกษาทางศิลปศาสตร์ในอนาคตว่า รูปแบบ

การศึกษาต้องสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทางด้านต่าง ๆ เช่น เทคโนโลยี เศรษฐกิจ กระแสโลกาภิวัตน์ เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม ทั้งหมดยังคงต้องให้ความสำคัญต่อการบ่มเพาะการเรียนรู้และสติปัญญาเป็นหลัก

ในบทความ "Liberal Education in a Knowledge Society" เขาได้ถามคำถามสำคัญเกี่ยวกับการศึกษาทางศิลปศาสตร์ในศตวรรษที่ 21 คือ "การเป็นบุคคลที่มีการศึกษาในศตวรรษที่ 21นั้นมีความหมายอะไร?" (Bereiter, 2002: 11) คำถามนี้มีความสำคัญไม่เพียงแค่การจินตนาการต่ออนาคตของการศึกษาทางศิลปศาสตร์ แต่ยังรวมไปถึงการย้อนกลับมาพิจารณาสถานภาพของการศึกษาดังกล่าวในปัจจุบัน ว่าสามารถรองรับการเตรียมบุคลากรที่มีคุณภาพแก่สังคมต่อไปอย่างไร

บีไรเตอร์เสนอว่า บุคคลที่มีการศึกษานั้นจำเป็นต้องอยู่ในสังคมที่อุดมไปด้วยความรู้ โดยที่สถาบันการศึกษาควรมีบทบาทสำคัญในการสร้างความรู้ให้แก่สังคม ฉะนั้นภาระหน้าที่ของการศึกษาศิลปศาสตร์ในคริสต์ศตวรรษที่ 21 คือ "การผลิตความรู้" (Beleiter, 2002: 119) โดยผู้เรียนต้องสามารถขยายฐานทางความรู้ของตนเองให้กว้างขวางขึ้น เพื่อให้เข้าใจโลกและความผันผวนที่เกิดขึ้นตามมาได้

ยิ่งกว่านั้น ในบทนำของหนังสือ *Liberal Education in a Knowledge Society* ฮาโรลด์ เฮนเดอร์ซัน (Harold Henderson) และแบร์รี่ สมิธ (Barry Smith) ได้กล่าวถึงสภาวการณ์ที่การศึกษาศิลปศาสตร์ต้องเผชิญอยู่ในขณะนี้ว่าสามารถจำแนกออกเป็น 4 ประเด็น คือ 1) ความรู้ขยายตัวอย่างรวดเร็วและไม่สามารถควบคุมได้ 2) ทักษะทางด้านความรู้กลายเป็นสิ่งสำคัญที่สุดของการนำไปใช้งาน 3) ความรู้เป็นสิ่งแพร่กระจายอยู่กับทุกคน 4) การศึกษาศิลปศาสตร์ไม่ได้ยึดติดอยู่กับชนชั้นนำอีกต่อไป (โปรดดู Henderson and Smith, 2002: 1)

ประเด็นต่างๆ ทั้ง 4 ประเด็นที่เฮนเดอร์ซันและสมิธหยิบยกขึ้นมาเสนอมีความสำคัญต่อทิศทางของสังคมโดยรวมเป็นอย่างมาก แม้ว่าทั้งสองไม่ได้แจกแจงเนื้อหาสาระใดๆ ก็ตาม แต่ในความเป็นจริงแล้ว ประเด็นเหล่านั้นได้กลายเป็นสาระสำคัญของการหวนคืนสู่การศึกษาศิลปศาสตร์ในฐานะที่เป็นแนวทางในการเรียนรู้ของผู้คนในปัจจุบัน แน่นอนว่าการขยายตัวของความรู้และหนทางในการรับรู้ความรู้หรือข้อมูลข่าวสารต่างๆ ในปัจจุบันนั้นสะดวกมากขึ้น ด้วยความก้าวหน้าของสื่อและเทคโนโลยีด้านการสื่อสาร โดยเฉพาะระบบอินเทอร์เน็ตได้ทำให้ทุกคนสามารถค้นคว้าหรือเข้าหาความรู้ได้ง่าย ฉะนั้นการเรียนรู้จึงจำเป็นต้องมุ่งเน้นการคัดกรองความรู้ ข้อมูลข่าวสารมากขึ้น ด้วยวิจารณญาณ การใช้เหตุผล และสติปัญญาย่อมต้องมีมากขึ้นตามลำดับ ในขณะเดียวกันการขยายตัวของระบบการศึกษาที่มุ่งผลิตบุคลากรสู่ตลาดแรงงานไม่สามารถฝึกฝนผู้เรียนด้วยทักษะและความชำนาญทางวิชาชีพได้เหมือนอดีต ด้วยเหตุที่พลวัตและความก้าวหน้าของนวัตกรรมทางเทคโนโลยีอย่างรวดเร็วทำให้การฝึกฝนดังกล่าวพบข้อจำกัด

ดังนั้นคำถามที่เกิดขึ้นคือ ลักษณะของผู้ที่มีการศึกษาเป็นเช่นใด และมีกระบวนการเรียนรู้ใดสามารถทำให้ลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นได้ คำตอบที่ได้รับก็คือการหวนกลับมาทบทวนกระบวนเรียนรู้ที่เป็นพื้นฐานที่สุดที่สามารถทำให้มนุษย์พัฒนาศักยภาพความสามารถในด้านต่างๆ ได้ ด้วยเหตุนี้การศึกษาศิลปศาสตร์จึงเป็นรูปแบบทางการศึกษาที่รองรับต่อเป้าหมายดังกล่าว ส่วนทิศทางของการศึกษาศิลปศาสตร์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตคือการทำให้ผู้เรียนได้รับความรู้ต่างๆ อย่างกว้างขวาง และสามารถประมวลหรือบูรณาการความรู้นั้นๆ ขึ้นมา เพื่อเป็นรากฐานการเรียนรู้ที่นำไปสู่การสร้างความรู้ ความเข้าใจในความรู้ใหม่ๆ อันไม่มีที่สิ้นสุดต่อไป

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ความสำคัญของการศึกษาศิลปศาสตร์ในปัจจุบันไม่ได้เป็นเพียงแค่แนวทางของการเรียนรู้เท่านั้น หากยังรวมถึงแหล่งผลิตสร้างความรู้ให้เกิดขึ้นแก่ผู้เรียนโดยผู้เรียนเองอีกด้วย เพื่อทำความเข้าใจต่อสรรพสิ่งที่เป็นอยู่

## อนาคตของการศึกษาศิลปศาสตร์

ในปัจจุบันความเข้าใจต่อพื้นฐานการศึกษาศิลปศาสตร์ไม่ได้เปลี่ยนไปจากปรัชญาและแนวคิดดั้งเดิมมากนัก แม้ว่าความเป็นจริงทางสังคมและกระแสโลกจะแปรเปลี่ยนเช่นใดก็ตาม ทั้งนี้เนื่องจากการศึกษาศิลปศาสตร์ยังคงธำรงรักษาพันธกิจหลักคือการเบิกปัญญาผู้เรียน ยิ่งกว่านั้น การศึกษาศิลปศาสตร์ต้องพัฒนาหรือปรับปรุงหลักสูตรการศึกษา ด้วยการปรับเปลี่ยนเนื้อหาสาระทางความคิด องค์ความรู้ และรายวิชาต่างๆ ให้สอดรับกับความเป็นจริงที่เป็นอยู่ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถทำความเข้าใจต่อความเป็นจริงนี้ รวมทั้งยังสร้างวิสัยทัศน์แก่ผู้เรียนให้แลเห็นถึงทิศทางของสังคมและกระแสโลกโดยรวมอีกด้วย

ดังนั้นการศึกษาศิลปศาสตร์จึงไม่เพียงแค่ธำรงรักษาหลักการตามปรัชญาพื้นฐานทางการศึกษาในอดีต หากยังต้องปรับปรุงเนื้อหา องค์ความรู้และความเข้าใจในทิศทางของสังคมและกระแสโลกอีกด้วย เพื่อเตรียมความพร้อมกับการเผชิญหน้าต่อความผันผวนในอนาคต ถ้าสถานภาพของการศึกษาศิลปศาสตร์ยังคงเป็นรูปแบบ เราสามารถแบ่งออก 4 ประการ

1) *การเป็นส่วนหนึ่งของประชาคมโลกหรือการเป็นพลเมืองโลก (world citizen)* แนวทางนี้เกิดขึ้นมาพร้อมๆ กับการตื่นตัวต่อผลกระทบของกระแสโลกาภิวัตน์ กล่าวคือ กระแสโลกาภิวัตน์ได้ทำให้เกิดความสัมพันธ์ของทุกแห่งในโลกด้วยการขับเคลื่อนของพลวัตทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรม ในหนังสือ *รัฐ-ชาติ กับ [ความไร้]ระเบียบโลกชุดใหม่*

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร ได้นำเสนอภาพร่างของสังคมโลก ที่เราต่างรู้สึกว่าเคลื่อนตัวเร็วขึ้นและแคบลง เพราะว่าความกระชับแน่นระหว่างเวลาและสถานที่ได้ทำให้เกิดความใกล้ชิดกันขึ้นระหว่างผู้คนด้วยการติดต่อสื่อสารและรับรู้ต่อสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ณ แห่งใดในโลก โดยเฉพาะปัญหาสภาพแวดล้อมและภัยทางธรรมชาติ วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ ปัญหาผู้ก่อการร้าย เป็นต้น ไชยรัตน์กล่าวถึงลักษณะของความกระชับแน่นนี้ไว้ดังนี้

> ความกระชับแน่นระหว่างเวลาและสถานที่ ทำให้การเชื่อมโยงของเรากับโลกเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างมหาศาล สถานที่ที่เคยดูห่างไกลหรือเข้าไม่ถึง กลับกลายเป็นสิ่งที่ใกล้และเข้าถึงได้ง่ายขึ้น ระบบเครือข่ายในระดับโลกเกิดขึ้นได้ก็ด้วยความกระชับแน่นของเวลาและสถานที่ เป็นลักษณะการใช้เวลาน้อยหรือเท่าเดิม แต่เคลื่อนที่ได้เร็วและไกลมากขึ้น นั่นคือ เทคโนโลยีการคมนาคมสื่อสารที่รวดเร็วย่นย่อระยะเวลาในการเดินทาง และทำให้ระยะห่างระหว่างพื้นที่หมดความสำคัญลง ขณะเดียวกันเวลากลับเพิ่มความสำคัญมากยิ่งขึ้น ยิ่งเทคโนโลยีการคมนาคมสื่อสารรวดเร็วขึ้นเท่าใด เรายิ่งเร่งรีบมากขึ้นเพียงนั้น ตัวอย่างเช่น ยิ่งเครื่องคอมพิวเตอร์พัฒนาความเร็วมากขึ้นเท่าใด เรายิ่งรู้สึกว่าการรอคอยเพียงไม่กี่วินาทีสำหรับการเชื่อมต่อเครือข่ายของคอมพิวเตอร์ เป็นช่วงเวลาที่ยาวนานมาก! ยิ่งเวลากับสถานที่กระชับแน่นขึ้นเท่าใด เวลาก็ยิ่งมีค่ามากขึ้นเพียงนั้น และทำให้เรามีชีวิตที่เร่งรีบ และเป็นทาสของเวลามากขึ้น จนแทบไม่มีเวลาให้กับชีวิตของตัวเอง (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2549: 4)

คำอธิบายของไชยรัตน์นอกจากจะทำให้เห็นทิศทางของกระแสโลกที่เกิดขึ้นแล้ว คำอธิบายนี้ยังชี้ให้เห็นถึงแนวทางที่ทุกคนต้องเรียนรู้ที่จะปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นตามมาของกระแสโลกาภิวัตน์ สิ่งเหล่านี้ทำให้หลักสูตรการศึกษาศิลปศาสตร์ต้องนำเสนอเนื้อหาสาระ

ทางความรู้และรายวิชาที่ทำให้ผู้เรียนเข้าใจในทิศทางของกระแสโลกมากยิ่งขึ้นด้วย นอกจากการบ่มเพาะสติปัญญาแล้ว การศึกษาศิลปศาสตร์ยังต้องเตรียมความพร้อมให้แก่ผู้เรียนเข้าใจถึงบทบาทของตนเองที่เพิ่มขึ้นจากเดิม รวมถึงการรู้จักตำแหน่งแห่งที่ของตนเองในโลกที่เป็นที่พำนักพักอาศัย ด้วยเหตุนี้เองพันธกิจของการศึกษาศิลปศาสตร์จึงต้องทำให้ผู้เรียนตระหนักต่อความสำคัญของการอยู่ร่วมโลกกันและความรับผิดชอบต่อสถานะการดำรงชีวิตของมนุษยชาติ

ดังนั้นเป้าหมายของการศึกษาศิลปศาสตร์คือการทำให้ผู้เรียนเข้าใจบทบาทใหม่ของตนเองในฐานะที่เป็นพลเมืองโลก ด้วย*การสร้างสำนึกต่อการดำรงอยู่ร่วมกันในประชาคมโลก* เนื่องจากความเป็นพลเมืองคือสำนึกที่จะทำให้ผู้เรียนสามารถก้าวข้ามความสนใจในเรื่องของตนเองด้วยความใส่ใจต่อบทบาทของตนเองในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่และโลก ด้วยเหตุนี้หลักสูตรการศึกษาศิลปศาสตร์ในมหาวิทยาลัยชั้นนำจึงเน้นให้ผู้ศึกษาเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม เช่น โครงการประเภทรณรงค์รักษาสิ่งแวดล้อม โครงการให้ความช่วยเหลือผู้ยากไร้หรือประสบภัยธรรมชาติในที่ต่างๆ ทั่วโลก และโครงการเพื่อการกุศลอื่นที่เป็นประโยชน์ต่อผู้ด้อยโอกาสในสังคมอื่นทั่วโลก เป็นต้น

ยิ่งกว่านั้นการศึกษาศิลปศาสตร์ยังได้ผนวกเอาแนวคิด cosmo-politanism เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งเพื่อเสริมสร้างให้ผู้เรียนตระหนักถึงความจำเป็นและความสำคัญในการอยู่รวมกันในฐานะที่ทุกคนล้วนเป็นส่วนหนึ่งของประชาคมโลก กล่าวคือ แนวคิด cosmopolitanism เป็นข้อเสนอทางความคิดที่ต้องการให้ทุกคนตระหนักต่อความเป็นชุมชนที่ทุกคนต่างอาศัยอยู่ร่วมกันในนามของประชาคมโลก อิมมานูเอล ค้านท์ (Immanuel Kant) นักปรัชญาสมัยใหม่ได้กล่าวถึงแนวคิดนี้ในบทความ “Perpetual Peace” เพื่อหาทางปกป้องสันติภาพจากสงครามด้วยการกล่าวถึง *jus cosmo-*

*politicum* (cosmopolitan law/right) ในขณะเดียวกันข้อเสนอของค้านท์ยังส่งผลให้ทุกคนร่วมตระหนักถึงการดำรงอยู่ร่วมกันของมวลมนุษยชาติที่สามารถก้าวข้ามขอบเขตของรัฐชาติ เชื้อชาติเผ่าพันธุ์ โดยมีเป้าหมายเพื่อทำให้ทุกคนควรเคารพต่อสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคของแต่ละคน

2) *การเปิดโลกทัศน์ต่อความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรมและลักษณะพหุวัฒนธรรมนิยม (multiculturalism)* กล่าวคือ การศึกษาศิลปศาสตร์นอกจากจะเน้นการศึกษาแขนงวิชาและตัวบทชั้นเลิศในศาสตร์ต่าง ๆ แล้ว การศึกษาศิลปศาสตร์ยังต้องจัดการเรียนการสอนในลักษณะวิชาที่ทำให้ผู้เรียนเข้าใจต่อทิศทางและความเป็นไปของสังคมที่เปิดกว้างตามกระแสโลก เพื่อให้ผู้เรียนสามารถดำเนินชีวิตหรือปรับตัวเข้ากับการมีชีวิตอยู่กับผู้อื่นได้ง่ายขึ้น

ปัจจุบันเป็นที่ทราบดีอยู่แล้วว่าพลวัตของสังคมวัฒนธรรมได้ทำให้สภาพสังคมทุกแห่งไม่สามารถปิดกั้นตัวเองหรือกีดกัน หรือลดทอนคุณค่าทางวัฒนธรรมของคนอื่นได้ สิ่งที่ตามมาก็คือ ความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรมได้กลายเป็นประเด็นหลักของสังคมที่ไม่มีใครสามารถปฏิเสธหรือธำรงรักษาลักษณะทางวัฒนธรรมของตนเองให้บริสุทธิ์ได้ ในทางตรงข้าม ทุกคนย่อมต้องเรียนรู้ ยอมรับ หรือปรับตัวเพื่อดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่น ยิ่งกว่านั้น ภายใต้กระแสโลกที่มีอุดมการณ์เสรีประชาธิปไตยเป็นอุดมการณ์หลักนั้น การให้ความสำคัญและการคุ้มครองต่อสิทธิ เสรีภาพขั้นพื้นฐาน และความเสมอภาคของทุกคน ได้กลายเป็นสาระสำคัญของชีวิตทางสังคม ฉะนั้นลักษณะทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นแบบแผนพื้นฐานในการดำเนินชีวิตย่อมมีลักษณะเฉพาะและแตกต่างหลากหลายต่อกัน ซึ่งไม่สามารถลดทอนมาสู่ความเป็นแบบแผนเดียวกันได้

คงไม่มีใครปฏิเสธได้ว่าความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมล้วนมีสาเหตุมาจากความไม่สามารถเลือกเกิดเป็นมนุษย์ที่อยู่ภายใต้สภาวะใน

การดำรงอยู่ที่เหมือนกันได้ กล่าวคือ แต่ละคนย่อมเกิดมาภายใต้การบ่มเพาะทางวัฒนธรรม ความแตกต่างทางเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ ศาสนา หรือแม้กระทั่งเพศสภาพ ฉะนั้นทุกคนสามารถอยู่ร่วมกันท่ามกลางความแตกต่างดังกล่าวได้ด้วยการยอมรับและรับรู้ความเป็นมนุษย์ของแต่ละคนด้วยการเรียนรู้และเข้าใจในลักษณะพหุวัฒนธรรมที่เป็นอยู่

ความสนใจต่อลักษณะพหุวัฒนธรรมนิยมมีมากขึ้น เมื่อวงวิชาการได้หันเหความใส่ใจที่เคยมีต่อเศรษฐกิจกับการเมืองมาสู่มิติทางวัฒนธรรมในช่วงปลายทศวรรษ 1980 เพื่อศึกษาความแยกย่อยทางสังคมวัฒนธรรมที่หยั่งรากลงไปถึงวิถีชีวิตและชีวิตประจำวัน จนพบว่าวัฒนธรรมยังเข้ามากำหนด (determine) หรือกำกับ (conduct) บุคลิกภาพทางสังคมและการดำรงอยู่ของมนุษย์ ผ่านภาษา อารมณ์ ความรู้สึก ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความเป็นสุนทรียะ ลักษณะทางเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ ศาสนา และขนบธรรมเนียมประเพณี ผลที่ตามมาของการหันเหความสนใจมาสู่มิติทางวัฒนธรรมนี้ได้ทำให้การศึกษาศิลปศาสตร์ขยายแขนงวิชาความรู้ด้วยการเปิดมุมมองและประเด็นศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมอย่างมากมาย ลักษณะวิชา เช่น วัฒนธรรมข้ามแดน ความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรมในสหรัฐอเมริกา เป็นต้น ได้รับการบรรจุในหลักสูตรศิลปศาสตร์ตามมหาวิทยาลัยชั้นนำ

3) *การบูรณาการองค์ความรู้ต่าง ๆ เพื่อบ่มเพาะจินตนาการทางความคิด* แม้ว่ารากฐานการศึกษาศิลปศาสตร์จะมุ่งเน้นการพัฒนาสติปัญญา แต่นั่นก็มิได้หมายความว่าการศึกษาศิลปศาสตร์จะละเลยต่อการสั่งสมองค์ความรู้ให้แก่ผู้เรียน ในทางตรงข้าม การศึกษาศิลปศาสตร์ยังคงมุ่งเน้นให้ผู้เรียนศึกษาองค์ความรู้ใหม่ ๆ อีกด้วย เนื่องจากองค์ความรู้ดังกล่าวนอกจากจะทำให้ผู้เรียนสามารถก้าวทันต่อความเป็นไปและความเปลี่ยน แปลงของสังคมและกระแสโลกแล้ว องค์ความรู้ดังกล่าวยังเป็นการเปิดโลกทัศน์และ

จินตนาการทางความคิดด้วยการศึกษาประเด็นต่าง ๆ อย่างเป็นสหวิทยาการอีกด้วย กล่าวคือ การศึกษาศิลปศาสตร์เป็นการศึกษาที่ต้องการให้ผู้เรียนสร้างฐานความรู้ที่กว้างขวาง ด้วยความพยายามสลายและก้าวข้ามสาขาวิชาหรือแขนงวิชา รวมทั้งความพยายามบูรณาการองค์ความรู้ผ่านสาขาวิชาหรือแขนงวิชาต่าง ๆ อีกด้วย

ยิ่งกว่านั้น กระบวนการเรียนรู้ของการศึกษาศิลปศาสตร์ในปัจจุบันยังได้จัดหมวดหมู่และแขนงวิชา เช่น เพศสภาพและสตรีศึกษา (Gender and Women Studies), วัฒนธรรมศึกษา (Cultural Studies), สื่อศึกษา (Media Studies) เป็นต้น ควบคู่ไปกับสาขาวิชาต่าง ๆ ทางมนุษยศาสตร์วิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถแลเห็นมุมมองอันหลากหลายจากแขนงความรู้อันหลากหลายในการพิจารณาประเด็นใดประเด็นหนึ่ง

4) *การเตรียมความพร้อมสำหรับการดำเนินชีวิตท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหรือความผันผวนของกระแสโลก* โดยเฉพาะการเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงทางอาชีพการงาน ซึ่งอาจจะมีมูลเหตุมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสภาพเศรษฐกิจ การโยกย้ายฐานการผลิตและสำนักงาน นวัตกรรมทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รวมทั้งความไม่จำเป็นหรือความไม่ต้องการอาชีพบางอาชีพในตลาดแรงงาน หรือการเกิดขึ้นมาของอาชีพการงานใหม่ ๆ ในอนาคต สิ่งเหล่านี้ การศึกษาศิลปศาสตร์ตระหนักในความผันผวนในการดำเนินชีวิตดังกล่าว จึงวางหลักสูตรการศึกษาที่มุ่งเน้นให้ผู้เรียนเข้าใจต่อพลวัตทางสังคมและกระแสโลกมากขึ้น ด้วยการขยายเนื้อหาสาระทางความรู้ที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนสามารถเปลี่ยนแปลงวิชาชีพแรกสู่วิชาชีพที่สองได้โดยง่าย แม้ว่าการศึกษาศิลปศาสตร์จะไม่ได้มีเป้าหมายในการฝึกฝนทักษะหรือความชำนาญการทางวิชาชีพ เพราะเชื่อว่าสิ่งเหล่านี้สามารถเรียนรู้จากการทำงานหรือการพัฒนาความรู้ความสามารถในระดับบัณฑิตศึกษา แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าการศึกษาศิลป-

ศาสตร์จะไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการเลือกสรรวิชาชีพและความถนัดของผู้เรียน ในทางตรงข้าม พันธกิจหลักประการหนึ่งของการศึกษาศิลปศาสตร์คือการเสริมสร้างความเข้าใจและการเตรียมความพร้อมต่อความไม่แน่นอนต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นด้วยความสุขุมรอบคอบ รวมทั้งความคาดหวังให้ผู้เรียนตระหนักและตรวจสอบแนวทางกับเป้าหมายในการดำเนินชีวิตของตนเอง

## สรุป

การศึกษาศิลปศาสตร์นอกจากจะมีรากฐานและประวัติศาสตร์ที่ยาวนานแล้ว การศึกษาศิลปศาสตร์ยังคงเป็นหนทางที่จะทำให้มนุษย์พัฒนาสติปัญญา ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และการวิพากษ์สำหรับทิศทางของสังคมในอนาคตอีกด้วย นี่คือจุดเด่นของการศึกษาศิลปศาสตร์ที่ต้องการเน้นการพัฒนาศักยภาพทางความคิดผ่านกระบวนการเรียนรู้และองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่ช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจบทบาทของตนเองมากขึ้น ในขณะเดียวกันการศึกษาศิลปศาสตร์ต่างหากที่พยายามขจัดข้อจำกัดที่ปิดกั้นโอกาสในการพัฒนาศักยภาพของผู้เรียน ด้วยการทำให้ผู้เรียนได้บ่มเพาะทางความคิดและสติปัญญาเพื่อให้สามารถปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตเพื่อรองรับกับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในอนาคตได้ โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงด้านวิชาชีพ การโยกย้ายถิ่นฐานที่อยู่ และที่สำคัญที่สุด การเปิดรับและทำความเข้าใจต่อโลกที่ไม่เต็มไปด้วยอคติ

ดังนั้นการกลับมาทบทวนปรัชญาและแนวคิดของการศึกษาทางศิลปศาสตร์ภายใต้การเปลี่ยนผ่านของเวลาจากอดีต ปัจจุบัน และอนาคต คือการเตรียมความพร้อมทั้งในเชิงความเข้าใจต่อรากฐานทางความคิดของการศึกษาศิลปศาสตร์ และการวางนโยบายด้านการศึกษา เพื่อรองรับต่อพลวัตทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมในอนาคตท่ามกลางความผันผวนของกระแสโลกที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

## บรรณานุกรม


ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2549). *รัฐ-ชาติ กับ [ความไร้]ระเบียบโลก ชุดใหม่.* กรุงเทพฯ: วิภาษา.

Adler, M. (1982). *The Paideia Proposal: An Educational Manifesto.* New York: Macmillan.

Aloni, N. (1997). A Redifinition of liberal and humanistic education. in *International Review of Education* 43(1): 87-107.

Bereiter, C. (2002). "." in (Smith, 2002).

Bérubé, M. (2006). *What's Liberal about the Liberal Arts? Classroom Politics and "Bias" in Higher Education.* New York: Norton.

Bloom, A. (1987). *The Closing of the American Mind: How Higher Education Has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students.* New York: Simon and Schuster.

Nussbaum, M. C. (1997). *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education.* Cambridge, MA.: Harvard University Press.

Kaplan, A. (1992). The new disciplines of liberal education. in *Curriculum Inquiry* 22(1) (Spring): 47-65.

Lewis, H. (2007). *Excellence without a Soul: Does Liberal Education Have a Future?* New York: Norton.

Mulcahy, D.G. (2008). *The Educated Person: Toward a New Paradigm for Liberal Education.* Lanham: Rowman & Littlefield.

Newman, J. H. (1996). *The Idea of University.* In: Turner, F.M. (ed). ".". New Haven: Yale University Press.

Oakley, F. (1992). *Community of Learning: The American College*

*and the Liberal Arts Tradition*. Oxford: Oxford University Press.

Partington, G. (1984). Liberal education and its enemies. *Canadian Journal of Higher Education*. 9(4) (Autumn): 395-410.

Parker, H. (1890). The seven liberal arts. *The English Historical Reviews*. 5(19) (July): 417-61.

Pring, R. (1995). The community of educated people. *British Journal of Educational Studies*. 43(2) (June): 125-45.

Smith, B. (ed.) (2002). *Liberal Education in a Knowledge Society*. La Salle: Open Court.

Steiner, E. (1984). Toward a conception of the role of the arts in liberal education. *Studies in Art Education*. 26(1). (Autumn): 5-13.

Strauss, L. (1995). *Liberalism: Ancient and Modern*. Chicago: The University of Chicago Press.